

WILEY BLACKWELL İSLAM TARİHİ

ARMANDO SALVATORE

ROBERTO TOTTOLI

BABAK RAHİMİ

VakıfBank Kültür Yayınları: 0170
Tarih: 046

WILEY BLACKWELL İSLAM TARİHİ
ARMANDO SALVATORE
ROBERTO TOTTOLI
BABAK RAHİMİ

Özgün adı
The Wiley Blackwell The History of Islam

Türkçesi
İsmail Hakkı Yılmaz

Proje Editörü
Hande Kayhan

Kapak ve Sayfa Uygulama
Faruk Özcan

Kitap Editörü
Hande Kayhan

Son Okuma
Aybüke Gülbeyaz

VakıfBank Kültür Yayınları

Büyükdere Caddesi

No: 97 – Kat 4

Şişli 34394 İstanbul

Telefon: 0 212 354 5730

www.vbky.com.tr – info@vbky.com.tr

Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2022

© John Wiley & Sons Ltd., 2018

ISBN 978-625-7447-66-9

Kitabın tüm yayın hakları VakıfBank Kültür Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

John Wiley&Sons Limited is a private limited company registered in England with registered number 641132. Registered office address: The Atrium, Southern Gate, Chichester, West Sussex PO198SQ, United Kingdom. All Rights Reserved. Authorised translation from the English language edition published by John Wiley&Sons Limited. Responsibility for the accuracy of the translation rests solely with Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş. and is not the responsibility of John Wiley&Sons Limited. No part of this book may be reproduced in any form without the written permission of the original copyright holder, John Wiley&Sons Limited.

Baskı

Turkuvaz Haberleşme ve Yay. A. Ş.

Güzeltepe Mahallesi Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi

B Blok No: 29/1/1 Eyüpsultan İstanbul

Telefon: 0212 354 3000

Sertifika No: 46403

1. Baskı: Ekim 2022

WILEY BLACKWELL
İSLAM TARİHİ

ARMANDO SALVATORE
ROBERTO TOTTOLI
BABAK RAHİMİ

TÜRKÇESİ
İSMAİL HAKKI YILMAZ

ARMANDO SALVATORE

Bir sosyolog ve karşılaştırmalı dinler araştırmacıdır. Dinlerarası Araştırmalar'da Keenan Chair unvanına sahip olup McGill Üniversitesi'nde Küresel Dinî Araştırmalar (Toplum ve Siyaset) Profesörü olarak görev yapmaktadır. Berlin Humboldt Üniversitesi, "L'Orientale" Napoli Üniversitesi, Singapur Milli Üniversitesi ve bir süre önce Avustralya Milli Üniversitesi ile Leipzig Üniversitesi'nde ders vermiş ve araştırmalar yapmıştır. *The Sociology of Islam: Knowledge, Power and Civility* (Wiley Blackwell 2016) adlı kitabı vardır.

ROBERTO TOTTOLI

"L'Orientale" Napoli Üniversitesi Asya, Afrika ve Akdeniz Araştırmaları Bölümü'nde İslam Araştırmaları Profesörü olarak görev yapmaktadır. 2016-2017 yıllarında Princeton İleri Araştırmalar Enstitüsü üyeliğinde bulunmuştur. Kur'an'da ve İslam'da İncil geleneğini ele aldığı *Biblical Prophets in the Qur'an and Muslim Literature* (Routledge 2002), *The Stories of the Prophets of Ibn Mutarrif al-Tarifi* (Klaus Schwarz 2003) gibi araştırmalarıyla ortaçağ İslam edebiyatını konu alan araştırmaları yayımlanmıştır. *Ludovico Marracci at Work: The Evolution of His Latin Translation of the Qur'an in the Light of His Newly Discovered Manuscripts* (Reinhold F. Glei ile birlikte: Harrassowitz 2016) ve *Books and Written Culture of the Islamic World. Studies Presented to Claude Gilliot on the Occasion of His 75th Birthday* (Andrew Rippin'in ortak editörlüğünde; Brill 2015) en son yayımlanan kitapları arasındadır.

BABAK RAHİMİ

San Diego, California Üniversitesi Edebiyat Bölümü'nde İletişim, Kültür ve Din Doçenti olarak çalışmaktadır. Doktorasını 2004 yılının Ekim ayında Floransa'daki Avrupa Üniversitesi Enstitüsü'nde tamamlamıştır. Bir dönem Nottingham Üniversitesi'nde araştırma yürüten ve 1997'de Antik ve Ortaçağ Felsefesi üstüne yüksek lisans yapan Rahimi, ayrıca 2000-2001 yıllarında London School of Economics and Political Science'ta Antropoloji Bölümü'nde Konuk Araştırma Görevlisi olarak çalışmıştır. *Theater-State and Formation of the Early Modern Sphere in Iran: Studies on Safavid Muharram Rituals, M.S. 1590-1641* (Brill 2011) adlı kitabı erken modern İran tarihinde ritüel, kamusal alan ve devlet gücü arasındaki ilişkiyi ele almaktadır.

İSMAİL HAKKI YILMAZ

1961'de Ordu'da doğdu. Askeri okul ve üniversitenin ardından, başta *Güneş, Aktüel, Nokta, Radikal, NTV* ve *Milliyet* olmak üzere, çeşitli dergi, gazete ve televizyon kanallarında muhabir, editör ve yazar olarak çalıştı. Uzun zamandır Yaprak, Haziran, Alfa, Boyut, Pinhan, İş Bankası Kültür Yayınları ve VakıfBank Kültür Yayınları gibi yayınevlerine kitap çevirileri yapmaktadır. Yılmaz'ın VakıfBank Kültür Yayınları'ndan yayımlanan çevirileri şunlardır: *Gazâli: İslam'ın Dirilişi* (2019) ve *Sâdi: Hayatın, Aşkın ve Tutkunun Şairi* (2020).

İÇİNDEKİLER

Katkıda Bulunanlar	11
Önsöz	19

İSLAM TARİHİ

I. KISIM

GEÇ ANTİK BAŞLANGIÇLAR

(TAHMİNİ 661)

1. İslamiyet Öncesi İran-Sami Medeniyet Bölgesinde Tarım, Ticaret ve Hayvancılıkla İlgili Dinamikler <i>George Hatke</i>	27
2. Emperyal Çekişmeler ve Araplar: İslam'ın Arifesinde Geç Antik Dünya <i>Isabel Toral-Niehoff</i>	51
3. Orta Batı Arabistan'da İslamiyet Öncesi Toplumsal Örgütlenme ve Kültürel İfade Biçimleri <i>Muhammed A. Bamyeh</i>	73
4. [Hz.] Muhammed'in Hareketi ve Liderliği <i>Anna Ayşe Akasoy</i>	97

II. KISIM

YÜKSEK HALİFELİK

(TAHMİNİ 661-946)

5. Yüksek Halifelik'in Yörüngesi: Yayılma ve Çekilme <i>Amira K. Bennison</i>	117
6. İmparatorluğun Yükselme ve Gerileme Döneminde Dinî İlimlerdeki Gelişmeler <i>Devin Stewart</i>	139
7. Şiiler, Mutasavvıflar ve Veliler <i>Ahmet T. Karamustafa</i>	163

8. İhtilafı Alanlar, Bilginin Hareketi ve Bilimsel Anlayışın Gelişmesi <i>Paul L. Heck</i>	181
---	-----

III. KISIM
ERKEN ORTA DÖNEM
(TAHMİNİ 946-1258)

9. Kozmopolit Yayılma ve Yönetimin Alt Birimlere Ayrılması <i>Amira K. Bennison</i>	205
10. İlim, Spekülatif Düşünce ve Sünni Hâkimiyetinin Güçlenmesi <i>Bruce Fudge</i>	227
11. Alternatif Meşruiyet Biçimleri: Sünnilerle Şiiler Arasındaki Liderlik Tartışmaları <i>Asma Afsaruddin</i>	249
12. İslam Ekümenindeki Tasavvuf Ağlarının Şehir-Kır-Göçebelik Bağı İçinde Belirginleşmesi ve Genişlemesi <i>Babak Rahimi ve Armando Salvatore</i>	269

IV. KISIM
GEÇ ORTA DÖNEM
(TAHMİNİ 1258-1453)

13. Pax Mongolica ve Yönetim Biçimleri Üzerindeki Etkisi <i>Michele Bernardini</i>	293
14. İlmî Muhafazakârlık ve Halk Tabakası Arasında Dinî Bilgi <i>Caterina Bori</i>	311
15. Sünni ve Şii Meşruiyetinin Tahkimi <i>Babak Rahimi</i>	333
16. Tarikatlarda Örgütlenme Biçimleri ve Bunların Gelişimi <i>Devin Deweese</i>	355

V. KISIM
ERKEN MODERNİTE VE MEDENİYETİN DORUK NOKTASI
(TAHMİNİ 1453-1683)

17. Erken Modern İslam İmparatorlukları: Dinî-Siyasi Meşruiyetin Yeni Biçimleri
Matthew Melvin-Koushki 383
18. Ritüel Uzmanlıkları ile Ulemâ: Kozmik Bilgi ve Siyasi Ritüeller
A. Azfar Moin 413
19. Yeni Sosyopolitik Oluşumlar ve Felsefenin “Rönesans”ı
Sajjad Rizvi 433
20. Tasavvufi Öğretilerin ve Örgütsel Biçimlerin Doruk Noktası ve Tahkimi
Rachida Chih 459

VI. KISIM
AVRUPA GÜCÜNÜN KÜRESEL YÜKSELİŞİYLE YÜZLEŞMEK
(TAHMİNİ 1683-1882)

21. “Müslüman Dünya”daki Küresel Dönüşüm: İlişkiler, Krizler ve Reformlar
Ali Yaycıoğlu 485
22. Kargaşa ve Değişim Döneminde Entelektüel Yaratıcılık
Ethan L. Menchinger 515
23. İslamileşen Bilgi Sistemleri: Dolaşım, Rasyonellik ve Siyaset
Jane H. Murphy 539
24. Evliya ve Mücedditlerden Mehdîlere ve İlk Milliyetçilere
John O. Voll 565

VII. KISIM
SÖMÜRGE TABİİYETİ VE SÖMÜRGE SONRASI GELİŞMELER
(TAHMİNİ 1882'DEN GÜNÜMÜZE)

25. Bağımsızlık Mücadeleleri: Sömürge ve Sömürge Sonrası Yeni Düzenler
Şerali Tareen 593
26. Ulemâ: Mücadeleler, Reformlar ve Yeni Toplumsal İlişki Biçimleri
Jacob Skovgaard-Petersen 619
27. Geç Sömürgeci ve Sömürgecilik Sonrası Kamusal Alanlarda Düşünürlerin Rolü
Mohammed A. Bamyeh ve Armando Salvatore 639
28. Tasavvufun Karşı Karşıya Olduğu Sosyopolitik Güçlükler
Cemal Malik 665
- Dizin 691

İSLAM TARİHİ

BAŞ EDİTÖR
ARMANDO SALVATORE

EDİTÖRLER
ROBERTO TOTTOLİ
BABAK RAHİMİ

YARDIMCI EDİTÖRLER
M. FERİDÜDDİN ATTAR
NAZNİN PATEL

KATKIDA BULUNANLAR

Asma Afsaruddin İndiana Üniversitesi'nde Yakın Doğu dilleri eski bölüm başkanı olup İslam araştırmaları üzerine çalışmaktadır. Son kitabı *Contemporary Issues in Islam* (Edinburgh University Press 2015) ve *Striving in the Path of God: Jihad and Martyrdom in Islamic Thought* (Oxford University Press 2013) adlı ödüllü kitabı dahil olmak üzere sekiz kitabın yazarlık ve editörlüğünü yapmıştır. 2005 yılında Carnegie Bursu'na değer görülmüştür.

Anna Ayşe Akasoy New York City Üniversitesi'ne bağlı Graduate Center ve Hunter College'ta İslam'ın düşünce tarihi üstüne araştırmalar yapmaktadır. Ortaçağda Batı'daki Müslümanların düşünsel kültürü ve İslam dünyasıyla diğer kültürler arasındaki temaslar da araştırma konuları arasındadır. Hâlihazırdaki araştırma projesi, Büyük İskender'in İslam geleneği üzerindeki dinî işlevini konu almaktadır.

Johann P. Arnason Melbourn'daki La Trobe Üniversitesi'nde sosyoloji alanında Emeritus Profesör ve Prag'daki Charles Üniversitesi'nde tarihsel sosyoloji profesörü olarak görev yapmaktadır. Araştırmaları karşılaştırmalı medeniyet analizi, modernite teori ve çeşitlilikleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Sovyet modeli, Japonya'nın ikili uygarlığı, Yunan polis'i ve 10-13. yüzyılların Avrasya dünyası üstüne kitaplar yazmış, bunların editörlüğünü yapmış ve *Civilizations in Dispute: Historical Questions and Theoretical Traditions* (Brill 2003) gibi teorik çalışmalarda bulunmuştur.

M. Fariduddin Attar halen McGill Üniversitesi'ne bağlı İslam Araştırmaları Enstitüsü'nde doktora yapmaktadır. Başlıca araştırma alanı, İbn Sînâ sonrası felsefe ve teolojidir. Endonezya'nın başkenti Jakarta'ta bir dizi üniversitede felsefe dersleri vermiştir.

Mohammed A. Bamyeh Pittsburg Üniversitesi'nde sosyoloji profesörü olup *International Sociology Reviews*'un editörlüğünü yapmaktadır. *Anarchy as Order* (Rowman & Littlefield 2009), *Of Death and Dominion* (Northwestern University Press 2007), *The Ends of Globalization* (University of Minnesota Press 2000) ve *The Social Origins of Islam: Mind, Economy, Discourse*'un (University of Minnesota Press 1999) yazarıdır. Ayrıca *Intellectuals and Civil Society in the Middle East* (I.B. Tauris

2012), *Palestine America* (Duke University Press 2003) ve (Arap-Amerikan *Mizna* dergisinin özel sayısı olarak basılan) *Literature and Revolution*'ın editörlüğünü yapmıştır. Son kitabı *Lifeworlds of Islam* Oxford University Press'ten yayımlanacaktır.

Amira K. Bennison Cambridge Üniversitesi'nde Mağrib'in kültür tarihi üzerine çalışmakta olup ayrıca Magdalene College'ta Fellow Programı'na katılmaktadır. Öğretim ve araştırma alanları arasında ortaçağda Batı'da İslam (İslam İberyası ve Fas), Mağribi meşruiyet biçimleri ve iktidar kültürleri ve 18. yüzyıldan 19. yüzyıla Müslümanların dinî ve politik söylemi, modernite ile ilişkiler de bulunmaktadır. *The Almoravid and Almohad Empires* (Edinburgh University Press 2016) ve *The Articulation of Power in Medieval Iberia and Maghrib* (Oxford University Press 2014) adlı eserlerin yazarıdır. Ayrıca *The Great Caliphs: the Golden Age of the 'Abbasid Empire* (I.B. Tauris 2009), *Cities in the Premodern Islamic World* (Alison L. Gascoigne ile birlikte; Routledge 2007) ve *Jihad and its Interpretations in Pre-Colonial Morocco* (Routledge 2002) ile birçok diğer makalenin editörlüğünü yapmıştır.

Michele Bernardini "L'Orientale" Napoli Üniversitesi'nde Fars dili, edebiyatı ve tarih profesörü olarak görev yapmaktadır. Moğol ve Timur dönemi üzerine kaleme aldığı *Memoire et propaganda a l'epoque timouride* (Association pour l'avancement des etudes iraniennes 2008) ve *I Mongoli. Espansione, imperi, eredita* (Donatella Guida ile birlikte; Einaudi 2012) yayımlanan eserlerinden bazılarıdır. *Eurasian Studies* dergisinin baş editörü olup, aynı zamanda Doğu elyazmaları koleksiyonlarını kataloglayan *Series Catalogorum*'un yayın kurulu üyesidir.

Caterina Bori doktorasını Roma La Sapienza Üniversitesi'nde yapmış olup hâlen Bologna Üniversitesi İslam Tarihi ve Erken Modern İslam Medeniyetleri kürsüsünde Doçent (Assoc. Prof.) olarak görev yapmaktadır. Ondan önce Londra, Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu'nun Tarih Bölümü'nde öğretim görevlisi ve Berlin, Zentrum Moderner Orient'te araştırma görevlisi olarak çalışmalar yapmıştır. İbn Teymiyye ve yaşadığı tarihsel ortam üzerine çok sayıda yayını bulunmaktadır olup hâlen *siyasat-i şer'iyye* öğretilerinin Memluk ve erken Osmanlı dönemlerine aktarılışı üzerine araştırmalar yapmaktadır.

Rachida Chih Centre National de la Recherche Scientifique'te (CNRS) kıdemli araştırmacı olup aynı zamanda Paris, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales'e (EHESS) bağlı Türk, Osmanlı, Balkan ve Orta Asya Araştırmaları Merkezi üyesidir. 17 ve 18. yüzyıllarda Mısır'da tasavvuf üzerine bir kitap yazmaktadır. *Le soufisme a l'epoque ottomane / Sufism in the Ottoman Era* (Catherine Mayeur-Jaouen ile birlikte; Institut français d'archeologie orientale du Caire 2010), *Le soufisme au*

quotidien: Confreries d'Egypte au XXe siecle; Le Saint et son milieu (Denis Gril ile birlikte; Sindbad / Actes Sud 2010) ve *Sufism, Literary Production and Printing in the Nineteenth Century* (Catherine Mayeur-Jaouen ve Rüdiger Seesemann; Ergon 2/15) yayımlanmış eserlerinden bazılarıdır.

Devin DeWeese Indiana Üniversitesi Orta Avrasya Araştırmaları Bölümü'nde profesördür. Doktorasını 1985 yılında Indiana Üniversitesi'nde tamamlamış olup National Endowment for the Humanities (NEH), American Council of Learned Societies (ACLS), Guggenheim Foundation'da fellowship programlarıyla Carnegie Scholar programına katılmıştır. *Islamization and Native Religion in the Golden Horde: Baba Tükles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition* (Pennsylvania State University Press 1994) ve *Islamization and Sacred Lineages in Central Asia: The Legacy of Ishaq Bab in Narrative and Genealogical Traditions, Cilt I: Opening the Way for Islam: The Ishaq Bab Narrative, 14th-19th Centuries* (Aşirbek Muminov ile birlikte; Daik-Press 2013) adlı kitapları vardır. Orta Asya ve İran İslam coğrafyasının dinî tarihiyle ilgili birçok makalesi ağırlıklı olarak İslamlaşmanın getirdiği sorunlar, tasavvuf cemaatlerinin sosyal ve siyasi rolleri ve Farsçadaki ve Çağatay Türkçesindeki tasavvuf edebiyatıyla hagiyografi* üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Bruce Fudge Cenevre Üniversitesi'nde Arapça profesörü olarak görev yapmaktadır. *Qur'anic Hermeneutics: al-Tabrisi and the Craft of Commentary* (Routledge 2011) adlı eserin yazarı olup *A Hundred and One Nights*'in da (New York University Press 2016) editör ve çevirmenidir.

George Hatke Princeton Üniversitesi'nde Yakın Doğu Araştırmaları'nda doktora yapmış olup hâlen Viyana Üniversitesi'ne bağlı Institut für Orientalistik'te öğretim görevlisi olarak Antik Güney Arastan tarihi ve epigrafisi üzerine ders vermektedir. Araştırma konularından bazıları İslamiyet öncesi Güney Arabistan, antik ve ortaçağ Etiyopyası ve Hint Okyanusu ticaretidir.

Paul L. Heck Georgetown Üniversitesi Teoloji Bölümü'nde İslam araştırmaları profesörü olup İslam'ın düşünsel tarihi ve gerek sosyolojik ve gerekse itikadi açıdan Hıristiyan-Müslüman ilişkileri üstüne yayınları bulunmaktadır. Son monografik çalışması *Skepticism in Classical Islam: Moments of Confusion* (Routledge 2014) başlığını taşımaktadır.

* Ermiş olduğu kabul edilen kişilerin, evliyanın, kilise büyüklerinin ve kendini dine adayanların hayatlarının anlatıldığı edebi eserlere verilen isim, -çn.

Ahmet T. Karamustafa Maryland Üniversitesi, College Park'ta tarih profesörüdür. Özel uzmanlık alanı tasavvufun sosyal ve düşünsel tarihi ve genel olarak ortaçağda ve erken modern dönemde İslami dindarlıktır. *God's Unruly Friends* (University of Utah Press 1994) ve *Sufism: The Formative Period* (Edinburgh University Press / University of California Press 2007) eserlerinden bazılarıdır. Hâlen (Cemal Kafadar ile birlikte) *Vernacular Islam: Everyday Muslim Religious Life in Medieval Anatolia* başlıklı bir kitap projesiyle erken ortaçağ tasavvuf tarihini ele alan *The Flowering of Sufism* adlı bir monografi üzerinde çalışmaktadır.

Jamal Malik Erfurt Üniversitesi'nde İslam araştırmaları profesörüdür. Bonn'da İslam araştırmaları ve siyaset bilimi üzerine çalıştıktan sonra 1988 yılında Heidelberg'te doktorasını tamamladı ve 1994'te Bamberg'te doktora sonrası yaparak (sonunda profesörlük öncesi Habilitasyon projesine dönüşen) çalışmalar yaptı. Cemal Malik 1999 yılında Erfurt Üniversitesi'ne geçmeden önce Bonn, Heidelberg, Bamberg ve Derby üniversitelerinde farklı pozisyonlarda görev yaptı. Hâlâ *da'wa* hareketleri, tasavvuf ve medreselerin yanı sıra Güney Asya ve Avrupa'da İslam üzerine araştırmalar yürütmektedir.

Matthew Melvin-Koushki doktorasını Yale Üniversitesi'nde yapmış olup halen Güney Carolina Üniversitesi'nde tarih profesörü olarak çalışmaktadır. Uzmanlık alanı erken modern İslam coğrafyasının düşünsel ve emperyal tarihidir. Özellikle Timur-Safevî İrani ile geniş Fars dünyasındaki büyü ilimlerine dair teori ve pratikler üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Ethan L. Menchinger 2014 yılında Yakın Doğu araştırmaları konusunda doktora yaptığı Michigan Üniversitesi'nde erken Osmanlı tarihi üzerine ders vermektedir. Berlin'de Forum Transregionale Studien'de "Ortadoğu'da Avrupa-Avrupa'da Ortadoğu" konulu programa katılmış, Toronto Üniversitesi'nde konuk araştırmacı olarak çalışmıştır. Osmanlı siyasi düşüncesi, felsefesi ve düşünce tarihi üzerine makale ve çevirileri mevcut olup *First of the Modern Ottomans: The Intellectual History of Ahmed Vâsıf* (Cambridge University Press 2011) adlı kitabın yazarıdır.

A. Azfar Moin Austin'deki Teksas Üniversitesi'nde dinî ve İslami araştırmalar doçenti olarak çalışmaktadır. *Millennial Sovereign: Sacred Kingship and Sainthood in Islam* (Columbia University Press 2012) adlı kitabı vardır.

Jane H. Murphy Colorado College'ta tarih doçentidir. Hâlen Abdurrahman Cebertî'nin hayatında ve döneminde rasyonel bilimler üzerine araştırma çalışmaları yürütmektedir.

Naznin Patel McGill Üniversitesi Dinî Araştırmalar Okulu'ndan mezun olmuştur. Araştırma konuları arasında İtalyan Rönesansı ve erken modern düşünce tarihi bulunmaktadır; özellikle bu tarihin İslam felsefe ve teolojisiyle etkileşimi üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Babak Rahimi San Diego, California Üniversitesi Edebiyat Bölümü'nde iletişim, kültür ve din doçenti olarak çalışmaktadır. Doktorasını 2004 yılının Ekim ayında Floransa'daki Avrupa Üniversitesi Enstitüsü'nde tamamlamıştır. Bir dönem Nottingham Üniversitesi'nde araştırma yürüten ve 1997'de antik ve ortaçağ felsefesi üstüne yüksek lisans yapan Rahimi, ayrıca 2000-2001 yıllarında London School of Economics and Political Science'ta Antropoloji Bölümü'nde konuk araştırma görevlisi olarak çalışmıştır. *Theater-State and Formation of the Early Modern Sphere in Iran: Studies on Safavid Muharram Rituals, M.S. 1590-1641* (Brill 2011) adlı kitabı erken modern İran tarihinde ritüel, kamusal alan ve devlet gücü arasındaki ilişkiyi ele almaktadır.

Sajjad Rizvi Exeter Üniversitesi'nde İslam'ın düşünce tarihi üstüne çalışmalar yapmaktadır. Oxford ve Cambridge'te düşünce tarihi eğitimi alan Rizvi'nin erken dönemde İslam felsefesinin gelişimi üzerine çok sayıda yayını mevcuttur ve hâlen 18. yüzyılda Kuzey Hindistan ve İran'daki İslami felsefe geleneklerinin düşünsel tarihi üzerine bir monografi hazırlamaktadır.

Armando Salvatore bir sosyolog ve karşılaştırmalı dinler araştırmacısıdır. Dinler arası araştırmalarda Keenan Chair unvanına sahip olup McGill Üniversitesi'nde Küresel Dinî Araştırmalar (Toplum ve Siyaset) Profesörü olarak görev yapmaktadır. Berlin Humboldt Üniversitesi, "L'Orientale" Napoli Üniversitesi, Singapur Milli Üniversitesi ve bir süre önce Avustralya Milli Üniversitesi ile Leipzig Üniversitesi'nde ders vermiş ve araştırmalar yapmıştır. *The Sociology of Islam: Knowledge, Power and Civility* (Wiley Blackwell 2016) adlı kitabı vardır.

Jakob Skovgaard-Petersen Kopenhag Üniversitesi Kültürlerarası ve Bölgesel Araştırmalar Bölümü'nde İslam ve Arap araştırmaları profesörüdür. Araştırma alanı çağdaş İslam olup özellikle modern İslami bir kamusal alanın oluşumu, modern Arap devletlerinde Müslüman ulemânın rolü ve yeni pan-Arap televizyon ağlarında İslami konuların ifade edilmiş tarzları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Başlıca eserleri arasında *Defining Islam for the Egyptian State: Muftis and Fatwas of the Dar al-Ifta* (Brill 1997), *Global Mufti. The Phenomenon of Yusuf al-Qaradawi* (Bettina Graf'ın ortak editörlüğünde; Hurst / Columbia University Press 2009) ve *Arab Media Moguls* (Donatella della Ratta ve Naomi Sakr'ın ortak editörlüğünde; I.B. Tauris 2015) bulunmaktadır.

Devin Stewart 1991 yılında Pennsylvania Üniversitesi'nde Arapça ve İslam araştırmaları üzerine doktora yaptı. 1990 yılından beri Emory Üniversitesi Ortadoğu ve Güney Asya Araştırmaları Bölümü'nde ders vermektedir. Araştırmaları ağırlıklı Kur'an-ı Kerim, Şii İslamı, İslam hukuku teorisi, kurumları, eğitimi ve diğer Arapça ve İslam konularında yoğunlaşmaktadır. *Islamic Legal Orthodoxy: Twelver Shiite Responses to the Sunni Legal System* (Utah University Press 1998) adlı bir kitabı bulunmakta olup ayrıca *Disagreements of the Jurists* (New York University Press 2015) adlı kitabın editörlüğünü ve çevirmenliğini yapmıştır.

ŞherAli Tareen Lancaster Pennsylvania'daki Franklin ve Marshall College'ta dinî araştırmalar doçenti olarak çalışmaktadır. Güney Asya ağırlıklı olarak İslam'da reform, kolonyal modernite ve sekülerizm üzerine çok sayıda yayını bulunmaktadır.

Isabel Toral-Niehoff Tübingen'de tarih ve Arap araştırmaları üzerine çalışmalar yapmış ve *Kitab Giranis. Die arabische Übersetzung der ersten Kyranis. Herausgegeben, übersetzt und Kommentiert* başlıklı teziyle doktorasını tamamlamıştır. Profesörlük öncesi habilitasyonunu 2008'de Berlin'de, Free Üniversitesi'nde kazanmıştır. Temel araştırma ve yayın alanları geç antikitede Arabistan ve Yakın Doğu, kültürel kimlik, kültürel aktarım süreci, Araplar ve okült ilimler, klasik Arap edebiyatı ve tarih yazımıdır. *Al-Hira: Eine arabische Kulturmetropole im spatankiten Kontext* (Brill 2011) başlıklı bir monografisi bulunmaktadır.

Roberto Tottoli "L'Orientale" Napoli Üniversitesi Asya, Afrika ve Akdeniz Araştırmaları Bölümü'nde İslam araştırmaları profesörü olarak görev yapmaktadır. 2016-2017 yıllarında Princeton İleri Araştırmalar Enstitüsü üyeliğinde bulunmuştur. Kur'an'da ve İslam'da İncil geleneğini ele aldığı *Biblical Prophets in the Qu'ran and Muslim Literature* (Routledge 2002), *The Stories of the Prophets of Ibn Mutarrif al-Tarifi* (Klaus Schwarz 2003) gibi araştırmalarıyla ortaçağ İslam edebiyatını konu alan araştırmaları yayımlanmıştır. *Ludovico Marracci at Work: The Evolution of His Latin Translation of the Qur'an in the Light of His Newly Discovered Manuscripts* (Reinhold F. Gleis ile birlikte: Harrassowitz 2016) ve *Books and Written Culture of the Islamic World. Studies Presented to Claude Gilliot on the Occasion of His 75th Birthday* (Andrew Rippin'in ortak editörlüğünde; Brill 2015) en son yayımlanan kitapları arasındadır.

John O. Voll Georgetown Üniversitesi'nde İslam Tarihi alanında emeritus profesör olarak çalışmalar yapmaktadır. Bir dönem Kuzey Amerika Ortadoğu Araştırmaları Derneği'ne başkanlık yapmış olup, *Islam: Continuity and Change in the*

Modern World (Syracuse University Press 1994) adlı kitaba ek olarak İslam ve dünya tarihi üzerine kaleme alınmış birçok kitap ve makalesi bulunmaktadır.

Ali Yayıoğlu Stanford Üniversitesi'nde Osmanlı İmparatorluğu ve erken modern İslam dünyası tarihi üzerine çalışmalar yapmaktadır. *Partners of the Empire: Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions* (Stanford University Press 2016) adlı kitabı Osmanlı deneyimini 18 ve erken 19. yüzyıl devrimci döneminin küresel bağlamı içinde yeniden düşünmeye yönelik bir girişimdir.

ÖNSÖZ

Wiley Blackwell İslam Tarihi, başlangıcı, Wiley Blackwell'e böyle bir kitap için teklifte bulunma daveti aldığım 2008 yazına kadar giden kolektif bir projedir. O günden beri proje arka planında, farklı disiplinlerde çalışmalarını yürüten bir dizi İslam araştırmacısıyla sürekli görüş alışverişinde bulunmayı gerektirdi. Başlangıçtan itibaren gerek yayıncı gerekse ben, ilgili araştırma geleneklerini ve onların altında yatan bilimsel yaklaşımları da göz önünde bulundurarak ortaya yeni bilimsel bulgulara dayanan referans niteliğinde bir eser çıkarma hedefini paylaştık. Yaklaşık on yıllık bir çalışma ve fikir alışverişi sürecinin sonunda ortaya, konuya ilgi duyan lisans öğrencilerinden İslam tarihi hakkında kapsamlı, güncel ve kullanışlı bilgi sahibi olmak isteyen profesyonellere kadar değişen, karma ve akademik bir kitleye seslenen bu kitap çıktı. Ancak kitabın aynı zamanda sadece İslam araştırmaları ile sınırlı olmayan bilimsel tartışmalara da katkı sağlaması muhtemeldir: Özellikle de İslam coğrafyasının modern öncesi sosyo-politik koşullardan modern sosyo-politik koşullara geçişine damga vuran dönüşümlerin analizi aracılığıyla.

Mevcut İslam tarihleri ya yazarın bireysel yaklaşımını yansıtan tek yazarlı çalışmalardan ya da ansiklopedik ve/veya birçok ciltten oluşan kolektif eserlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla bu eserler, İslam tarihinin teklifini veya çeşitliliğini abartma riski taşımaktadırlar. Bu kitapsa esas olarak tekçi ama çok sesli bir anlayışa dayanan kapsamlı bir kolektif çalışmadır. Bu da İslam tarihinin farklı yön ve dönemlerini ele alma görevinin, makul kavramsal yeniliklere ihtiyaç olduğu görüşünü paylaşan -hem İngilizce konuşan akademik çevrelerden hem de bunun dışından- tarih, İslam tarihi ve tarihsel sosyoloji alanlarında düşünsel motivasyonu güçlü, seçilmiş bir gruba dağıtılmasıyla sağlandı. Amacımız genç ve yaşlı araştırmacılar arasında bir denge sağlamak ve adil bir coğrafi dağılım oluşturmaktı, nitelik katkı sağlayanların üçte biri (ve baş editörlerden biri) İngilizce konuşmayan kurumlardan gelmektedir. Çeşitliliğin bir nedeni de yayıncının daha 2008 yılında İslam araştırmaları alanındaki bilimsel geleneklerin kapsamlı bir şekilde temsil edilmesini özellikle talep etmesiydi. Bu yaklaşım aynı zamanda Avrupa kıtasındaki geleneksel oryantalist "ekoller" in kendi kendilerini yenilemesini de içermektedir.

The Wiley Blackwell İslam Tarihi hem uzman hem de daha geniş bir akademik çevre tarafından çoğunlukla kabul gören temel analitik kavramların özümsemesine ve yeniden konumlandırılmasına da katkıda bulunacaktır. Sonuçta ortaya tek

bir yazarın zevk ve becerileriyle sınırlı olmadığı gibi bütün “İslam dünyasını” kapsayan bir ansiklopedik tutkunun dışavurumu olmayan, iyi düşünülmüş temel başlıklardan oluşan bir seçme çıktı. Tarihsel analizle teorik düşünceyi harmanlamak suretiyle gerek dinî bir gelenek gerekse bir medeniyet süreci olarak İslam tarihinin teklifine ve çeşitliliğine özen gösterdik. Temel hedefimiz okuyucunun -Batı'nın uzak batı istisnacılığını da içerecek şekilde- Afrika ve Avrasya'nın geniş, medeniyet ötesi dinamiklerini kavramak için bilinmesi gereken karmaşık bir gelenek ve medeniyeti anlamasına yardımcı olmaktı.

İslam medeniyetinin en sonunda neden “Batı”nın hegemonik gücüne boyun eğdiğine dair teleolojik varsayımlardan oluşan bir arka plana karşı bu kitap şehirli, kırsal ve göçebe ortamlardaki “sıradan insanlar” ile elitlerin diyalektiğinin kendine özgü İslami (ve İslamla yoğrulmuş) açıklamasını ele almaktadır. Birbiriyle bağlantılı hayat tarzlarının oldukça değişken ve genellikle de esnek idari kurumlarla bağlantılı olarak nasıl şekillendiğini göstermektedir. Açık ama kapsamlı bir İslam tarihi ortaya koymanın başlıca anahtarı din ve kültürü, güç ve medeniyete bağlayan mevcut dinamikler üzerine odaklanmaktadır. Bu odak medeniyet ötesi yaklaşıma değer katmakta, böylece İslam coğrafyası dar bir araştırma alanının merceğinden ziyade hem iç ifade biçimleriyle hem de dış açıklığı ve geçirgenliği içinde görülmektedir.

Kitap yedi kısımdan oluşmaktadır. I. Kısım İran-Sami medeniyet bölgesinin daha eski ve daha geniş dinamiklerinin birbiriyle örtüşen ve birbiriyle bağlantılı “başlangıçlarını” ele alır. II. Kısım Miladi takvime göre 7. yüzyılın ortalarından 10. yüzyılın ortalarına kadar olan halifelik dönemini incelemektedir: Bu dönem özellikle (gündelik hayatı ve hukuk kurallarını düzenleyen) *şer'i* gelenekle (hükümdarların saraylarından yayılan ve devlet mekanizmasının ve yönetimin karakterini şekillendiren ama aynı zamanda geliştirilen yaşam biçimlerinin kurallarını belirleyici biçimde etkileyen) *adab* kültürü arasındaki kesintisiz etkileşimin koşullarının belirlenmesinde şekillendirici bir rol oynamıştır: Bunlar, tebaadan devlete kadar İslami düzenin temel nosyonlarını şekillendirirken birbirlerini hem karşılıklı etkilemiş hem de birbirleriyle rekabet içinde olmuşlardır. III. Kısım karşılaştırmalı uygarlık araştırmacılarının “ruhani rönesans” adını verdiği, Miladi takvime göre ikinci binyılın başlarında genişlemekte olan İslami coğrafyanın özellikle de (10. yüzyılın ortalarında halifeliğin çöküşünden 13. yüzyılın ortalarındaki Moğol istilasına kadar olan dönemde) *tasavvufun* yayılmasıyla birlikte çok önemli bir rol oynadığı Afrika-Avrasya kıtasında yaşanan oluşum dönemini kapsamaktadır. IV. Kısım, Moğolların Bağdat'ı ele geçirdiği 1258'den 1453'te İstanbul'un fethine kadar genişleyen İslam coğrafyasının yeniden canlanmasını ele almaktadır. V. Kısım 17. yüzyılın sonlarına, Viyana Kuşatması'na kadar olan erken modern dönemi kapsamaktadır. VI. Kısım Avrupa güçlerinin küresel ölçekte yükselişe geçtiği ve İslami

yeniden canlanma ve reform hareketlerinin ortaya çıktığı 18. yüzyıl ile 19. yüzyılın büyük bir bölümünü incelemektedir. VII. Kısım ise (“İslamcılar” da dahil olmak üzere) sosyo-politik hareketlerin ve yeni elitlerin hayata geçirdiği, günümüze kadar devam eden ve bir dizi (hem ulusal hem uluslar üstü) seferberlik ve örgütlenme çizgisiyle şekillenen sömürgecilik karşıtı direniş ve sömürgecilik sonrası yeniden örgütlenme dönemini araştırmaktadır.

Bu kronolojik ayırım Marshall G. S. Hodgson (bkz. bu kitabın Giriş bölümü) tarafından kaleme alınan şimdiki kadarki en önemli İslam tarihi çalışmasıyla diğer geleneksel dönemlendirmelerin kısmen gözden geçirilmesi sonucunda ortaya çıkmış ve bu çerçevede bazı dönemlerin başlangıç ve bitiş tarihleri kaydırılarak birbirini izleyen dönemleri sınırlayan ve birbirine bağlayan genel mantığa müdahale edilmiştir. Özellikle de modernlikle özdeşleştirdiğimiz nispeten uzun dönem, büyük ölçüde sömürge öncesi erken modern dönem, sömürge dönemi ve uzun bir zaman dilimini kapsayan (ve hâlâ devam eden) sömürge hâkimiyetinden çıkararak sömürgecilik sonrası ulus devletler döneminde sosyo-politik bağımsızlığı yeniden inşa etme çabalarına sahne olan, krizin 20. yüzyılın sonlarıyla 21. yüzyılın başlarında doruk noktasına çıktığı sorunlu dönem olarak üçe ayrılmıştır. Aynı şekilde, yedinci dönemin tek bir bütün olarak ele alınması geç sömürgeci ve sömürgecilik sonrası evrelerin -ki bu motamo alındığında temelindeki dönemlendirme ile birlikte fazlasıyla sömürgeci modern Batılı şablona benzeyen bir tasnif yöntemidir- anlaşılmasını kolaylaştırmakta ve daha bütüncül, hareket temelli bir canlanma ve bağlantılı girişimler tasavvur edilebilmektedir. Bu dönemin gittikçe daha fazla belirginleşen karakteristiği özellikle 1970’lerden başlayıp günümüze kadar devam eden merkezkaç süreçlerdir. Modern çağın bu şekilde üç döneme ayrılması hâlâ hâkim olan ve başından itibaren modernliğin doğuşunu Batı’nın tekeline alan ve Reform, Aydınlanma ve Kuzeybatı Avrupa’daki ticari ve endüstriyel devrimler şeklinde doğrusal bir sıralama varsayan indirgemeci ve homojenleştirici varsayımlara dayanan anlatıyı reddetmektedir.

Yedi kısmın her biri dörder bölümden oluşmaktadır; bu bölümler, İslam tarihinin daha ziyade jeopolitik ve medeniyetle ilgili boyutlarını, itikadi ve hukuksal alanı, seçkin kültürün daha özgün biçimlerini, sufi ve “popüler” gelenekler ve uygulamaları gibi temel boyutları ele almaktadır. Bölümler bazen de konsensüsten “uzaklaşma hatlarını” temsil etmekte ve sıklıkla bu konsensüsü yeni şekillerde yeniden oluşturmaktadır. Her ne kadar bu bölümlere katkıda bulunan yazarların kişisel yönelimleri çok etkili olsa da eldeki materyalde sistematik bir bütünlük sağlamak için bu ayırım gereklidir. Bazı yerler belli bir bilgi birikimi gerektirse de bölümler genelde geniş bir okuyucu kitlesine hitap edecek şekilde kaleme alınmıştır. Her yazar konuyu belli bir açıdan ele almışsa da önemli olay, karakter veya temaların ele alındığı noktalarda bölümler arasında bazı çakışmalar olabilmektedir.

Niyetimiz bir yandan her yazar ve bölüm arasında uygun bir bilimsel denge tutturmakken, diğer yandan kitapta bir bütün olarak belli bir uyumu yakalamak ve böylece bilimsel yanları ne kadar mükemmel olursa olsun benzer kolektif çalışmalarda karşımıza çıkabilen uyum sorununu aşmaktır.

Kitap önerimin 2008 yılının sonlarına doğru Wiley Blackwell tarafından kabul edilmesinden sonra farklı arka planlardan gelen yazarları davet etmeye başladım ve 2011 ve 2014 yıllarında sırasıyla Roberto Tottoli ile Babak Rahimi'ye editörlük konusunda iş birliği teklifinde bulundum. Teklifimi kabul ettikleri ve ayrıca katkıda bulunacak isimleri davet etme işine katılarak projeye bir dizi yazar kazandırdıkları için kendilerine minnettarım. Bu yazarlar özellikle de erken İslam ve erken modernite gibi tartışmalı alanlarda kaleme aldıkları bölümlerle kitapta bir denge sağlanmasında önemli bir rol oynamışlardır. İlk editoryal dağılımda Roberto özellikle I. ve II. Kısımları üstlenirken Babak V. ve VI. Kısımları üstlendi, ben de II. ve VII. Kısımları aldım. IV. Kısım'da ise Babak ve ben birlikte çalıştık. Roberto Tottoli'nin bölüm müsveddelerini sıralamaya koyup ısmarlamasından sonra, yani çalışmanın aşığı yukarı 18 ay önce başlayan son aşamasında, taslakların tamamını bizzat ele alıp ayrıntılı ama tek başıma altından kalkabilecek şekilde yeniden gözden geçirdim.

Şayet Roberto ile Babak'ın editörlük katkıları olmasaydı bu eserin asla ortaya çıkamayacağını söylemeye gerek bile duymuyorum. Bu kitabın düzenlenmesinde en az benim kadar payları var. Bu arada ben de çeşitli ayarlamalarla projenin en başından itibaren belli bir süreklilik, hedef ve standardı sağlamaya ve korumaya gayret ettim. Bu gayret sayesinde yayıncıyla ilk başta konuşulan ve hepsine de şükran borçlu olduğum dört isimsiz eleştirmenin katkılarıyla biraz daha şekillendirilen projeye sadık kalabildik. Son evrede M. Feriduddin Attar ile McGill Üniversitesi'nden Naznin Patel'in altı aylık yoğun işbirliğinden özellikle çok yararlandım. Bu arada Din Araştırmaları Okulu Direktörü Profesör Daniel Cere'den nazik ve aralıksız bir destek gördük. Ferid ve Naznin'in bölümleri okuyup değerlendirme aşamasında sergiledikleri güçlü kavrama yetenekleri, kitabın kavramsal ve mimari bütünlüğünün sağlanmasında bana çok yardımcı oldu. Son olarak ve özellikle değerli karşılaştırmalı tarih sosyoloğu ve sosyal teorisyen Johann P. Arnason'ın hiç ek-sik etmediği tavsiyelerinden çok yararlandım. Giriş bölümünün ortak yazarı olarak yaptığı katkı kitabın şekillenmesindeki katkısının sadece bir parçasıdır.

Armando Salvatore
Utrecht, Haziran 2017

İSLAM TARİHİ

I. KISIM

**GEÇ ANTİK BAŞLANGIÇLAR
(TAHMİNİ 661)**

İSLAMİYET ÖNCESİ İRAN-SAMİ MEDENİYET BÖLGESİNDE TARIM, TİCARET VE HAYVANCILIKLA İLGİLİ DİNAMİKLER

GEORGE HATKE

GİRİŞ

İlk İslam devleti, Arap Yarımadası'nın kontrolünü ele geçirip Bereketli Hilal'e, Kuzey Afrika'ya, İran ve Orta Asya'ya yayılırken hâlihazırda birbiriyle bağlantı kurmuş; tarım, ticaret ve hayvancılıkla uğraşan, kırsal ve şehirli topluluklardan oluşan bir dünyayı miras aldı. Bu toplulukların sosyoekonomik tarihini inceleyeceğimiz MS yaklaşık 200 ile 600 yılları arasındaki zaman çerçevesi, kabaca *geç antik dönem* denilen zamana denk gelmektedir. Geç antik dönem siyasi düzeyde Bereketli Hilal ile Kafkasların, bu dönem boyunca birbiriyle mücadele eden iki rakip süper güç, yani Hristiyan Doğu Roma İmparatorluğu –yanlış değilse bile yaygın adlandırılmayla Bizans– ile Zerdüşt Sâsânî İmparatorluğu arasında bölünmesine tanıklık etti. Sâsânî İmparatorluğu ile Doğu Roma İmparatorluğu'nun büyük bölümünü kapsayan İran-Sami medeniyetinin coğrafyası bölgede konuşulan diller üzerinden şu şekilde tasnif edilebilir: İran tarafı Hint-İran dillerinin konuşulduğu İran ve Orta Asya bölgelerinden oluşurken Sami taraf; Aramice, Arapça ve uzak güneyde Antik Güney Arapçası, Etiyopya dili ile Sami dillerin konuşulduğu Bereketli Hilal, Arap Yarımadası ve Kuzey Afrika Boynuzu'ndan oluşmaktaydı. Burada Aramice ve Arapça konuşanların, Roma-Sâsânî sınırının her iki tarafında da mevcut olduğunu hatırlatmak gerekir. Geç antik dönemin Sami dili konuşan dünyasının, bu sınırın epey ötesinde kalan uzak güneyi önemli siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmelere sahne oldu. Bu gelişmelerin en önemlisi de Güney Arabistan'da Himyerîler ile Etiyopya'da Aksum Krallığı'nın siyasi hâkimiyet kurması oldu. Tıpkı Roma İmparatorluğu ile Sâsânîler'de olduğu gibi bu iki devlet arasındaki ilişkiler de inişli çıkışlıydı. Aksum daha 3. yüzyıl gibi eski bir tarihte Güney Arabistan'a askerî müdahalede bulunmuş ve 6. yüzyılın ilk yarısında da yerel kukla krallar vasıtasıyla dolaylı bir sistem kurarak bölgedeki en ciddi güç gösterisini yapmıştı.

Geç antik dönemdeki İran-Sami bölgesinin, dil ve kültür bağlamında keskin bölünmelerden ziyade, bir yelpaze oluşturduğunun altını çizmek gerekir. İlk olarak, bugün kanıksadığımız Sami ve Sami olmayan ayrımının, dinî ve siyasi bölünmelerin dilsel veya etnik ayrımlardan genellikle daha önemli olduğu geç antik dönemde

fazla bir anlamı yoktu. 4. yüzyılda Hristiyanlığa geçen Afrahat gibi İran dilini konuşan bir mühtedinin, geç antik dönemin en büyük Süryani yazarlarından biri olması, İran-Sami bölünmesinin geçirgen bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Buna ek olarak iki taraf arasında bir dizi kültürel ve ideolojik ortak nokta vardı. Bu noktalardan biri, 4. yüzyıldan başlayarak Etiyopya ile Arabistan'ın bazı kısımlarının da dâhil olduğu İran-Sami bölgesinde önemli bir taraftar kitlesi bulan Hristiyanlık dini idi. Diğer bir nokta ise ortak bir ifade biçimi olarak görülen ve sanat, mimari ve edebiyatta Grekçe öğrenimiyle ve benimsenen Yunan stilleriyle kendini gösteren Helenizm tecrübesiydi. Ahameniş İmparatorluğu'nun, İskender (MÖ 356-323) tarafından ele geçirilişini müteakip yüzyıllarda Ptolemaios, Selekos ve Yunan-Baktriya hanedanlarında Helenizm etkisi, kendini Grekçe eğitim, Yunan sanatının yaygınlaşması ve yerel tanrıların Yunan tanrılarıyla özdeşleşmesi biçiminde gösterdi. Helenizm, ticaret üzerinden İran-Sami bölgesinin büyük bir kısmına ve ötesine nüfuz ederek miladi dönemin başlarında batıda Orta Akdeniz'den doğuda Kuzey Hindistan'a ve kuzeyde Karadeniz'den güneyde Afrika Boynuzu'na kadar uzanan bölgedeki toplulukların paylaştığı bir kültür ve davranış sembolü hâline geldi.

Bir zamanlar Justinianus (hâkimiyet dönemi: 527-565) tarafından kapatılan (daha doğrusu ayrıcalıkları elinden alınan) Nisibis'teki [günümüzde Nusaybin] Yunan felsefe okulu, Helenizmin kozmopolit karakteri sayesinde Sâsânî coğrafyasında hâlâ kendine yer bulabilirken, İskenderiye de 7. yüzyılın başlarında hâlâ Doğu Arabistan'daki Beth Qatrâye'den gelen Nestûri Hristiyan Petros gibi öğrencileri çekebiliyordu. Necef'teki Nitzana gibi ücra bir köyde dahi Vergilius'un *Aeneis*'inin bazı bölümleri 6. yüzyıla ait kutsal kitap metinleriyle bir arada bulunmuştur. İran-Sami bölgesinin iki tarafında bulunan ortak noktalar bir kez anlaşılınca ve Roma İmparatorluğu ile Sâsânîler arasındaki silahlı çatışma sadece bu coğrafyadaki bölgeler ötesi etkileşimlerin bir parçası olarak görülünce, iki imparatorluk arasındaki sosyoekonomik örtüşmeyi daha iyi kavramak mümkün olmaktadır. Biz de bunu takip ederek metnin devamında geç antik dönemdeki Roma Yakın Doğusu ile Sâsânî İmparatorluğu'ndaki sosyoekonomik temayülleri ele alacağız. Bu noktada geç antik dünyanın sıklıkla görmezden gelinen Arap Yarımadası, İslam'ın doğum yeri olmasından dolayı özel bir ilgiyi hak etmektedir. Bu geniş bölgenin demografisi, kısaca ve kanıtların dağınık olması nedeniyle şematik olarak ele alındıktan sonra İran-Sami medeniyet bölgesinin tarım ve hayvancılığa dayanan ekonomileri, tarım ve hayvancılıkla geçinen topluluklar arasındaki ilişkiler ve bölgedeki ticari dinamikler üzerinde durulacaktır.

* Hristiyanların Kuzeydoğu Arabistan'ı kapsayan bölgeye verdiği ad. Süryanicede "Katar'ın bölgesi" anlamına gelmekte olup bugünkü Katar topraklarını kapsamaktadır, -çn.